

M. Gajewski

Czy Kopernik budował wodociągi

Ochrona Zabytków 6/1 (20), 67-68

1953

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

tycką polichromię. Realizacja robót konserwatorskich jest w toku.

Przeprowadzono prace konserwatorskie w kilku ratuszach gotyckich. W Pasłęku (ryc. 68) zabezpieczono ocalałe sklepienia gotyckie przez podparcie i przykrycie dachem, oraz wykonano dokumentację. W Morażu (ryc. 67) doprowadzono budynek do stanu surowego, przejętego przez Miejską Radę Narodową, a dla ratusza w Braniewie sporządzono dokumentację.

Dokumentacją techniczną objęto również pałace barokowe w Słabitach i Kamieńcu, chociaż dotąd nie ma określonego użytkownika.

Poważną pozycję konserwatorską stanowi zamek w Nidzicy (ryc. 63), gdzie zabezpieczono sklepienia i mury, a trzy skrzydła i korpus główny pokryto dachem. Niepokojąca jest trudność znalezienia użytkownika. Poza tym zabezpieczono przed dalszym niszczeniem zamki w Reszlu i Giżycku, odbudowano bramę miejską w Bisztynku, kościoły w Barczewie i Biskupcu. Nie zapomniano i o budownictwie wiejskim a w szczególności o mazurskich chałupach z podcieniami typu pomorskiego, których kilka zabezpieczono w pow. pasłęckim.

Z dziedziny malarstwa ściennego przeprowadzono konserwację polichromii w kościele w Morażu z XIV/XV w.¹ i zabezpieczenie fresków w kościele klasztornym we Fromborku.

Wyliczone tu prace obejmują tylko ważniejsze osiągnięcia konserwatorskie.

Z. Brwiliński

ROŻNE

CZY KOPERNIK BUDOWAŁ WODOCIĄGI

J. Wasiutyński w swej książce p. t. „Kopernik, twórca nowego nieba“ na str. 520—2 pisze, iż prof. U. J. Jan Brożek, który w początku XVII w. zbierał wiadomości do życiorysu Kopernika „podchwycił powiadkę, że wodociąg frauenburski, doprowadzający wodę z rzeki Baudy aż na wzgórze katedralne, był dziełem Kopernika“ i że „epigram Brożka ubrał tradycję w pozory dokumentalne, tym bardziej, że został wyryty na tablicy

marmurowej, którą z inicjatywy kanonika Schultza umieszczono w 1735 r. na wieży wodociągu“².

Wykazuje on dalej przy pomocy dostępnych dokumentów, że „kanał do Grodu Pani istniał już w 1427 r., a koło podnoszące wodę na szczyt wzgórza zbudował z polecenia kapituły der Kunstreiche Meister Valentin Hendel, Rohrmeister in Breslau dopiero w 1571—2 roku“.

Mimo to, sam Wasiutyński o wiadomości Brożka mówi, że „tkwiło w tym może ziarno prawdy, bo w bibliotece fraunburskiej znajdował się w XVI wieku podręcznik «O wodociągach» J. Frontinusa“.

Inni poważni badacze jak Bruchnalski, L. Birkenmajer o wodociągowych zainteresowaniach Kopernika nic nie mówią.

Natomiast pomniejsi szperacze, zarówno polscy jak i niemieccy, zarówno historycy, historycy kultury, jak i ze zrozumiałych zawodowych względów — technicy sanitarni, którym miło by było widzieć w Koperniku swego patrona — treść epigramu Brożka podchwycili, uszczegółowili i rozbudowali, najpewniej przy pomocy dodatkowych danych.

Z Niemców o tej sprawie piszą: „Annalen der Chymie und Physik“ w 1826 r., Wutzke „Bemerkungen ueber die Gewaesser der Ostseekueste“ w 1830 r., L. Prowe „Hat Copernicus Wasserleitung angelegt?“ w 1865 r. Wilhelm IV dopiłnowuje, by pomnik Kopernika odsłonięty dnia 25. 10. 1853 r. w Toruniu został postawiony na studni, z której budową wielki astronom miał podobno coś wspólnego i by fakt ten symbolizował jego zainteresowania tymi urządzeniami.

Z Polaków, oprócz wspomnianego Brożka, piszą o tym: K. Hartknoch w 1682 r., T. Czacki i Molski w „Nowym Pamiętniku Warszawskim“ w 1802 r., ks. T. Chodyński w „Dykcjonarzu Uczonych Polaków“ w 1833 r., K. Hube, rektor U. J. w 1841 r., J. Radwański w „Żywocie M. Kopernika“ w 1853 r., Baliński w „Starożytnej Polsce“, „Kopernikijana“ w 1873 r., Giedroyc w „Wodociągi i kanały miejskie“ w 1910 r., Piekarski w „Zarys dziejów wodociągów miejskich w Polsce przedrozbiorowej“ w 1932 r., Gembarszewski w „M. Kopernik i wodociągi na Warmii i Pomorzu“ w 1933 r. i inni.

Najczęściej przypisuje się Kopernikowi budowę lub udział w budowie wodociągów we Fromborku i Grudziądzu, a ponadto jeszcze w Toruniu, Gdańsku, Lubawie, Braniewie, Działdowie, Melzaku, Miłakowie, Pasłęku i Kwidzynie.

Chociaż więc wodociągi we Fromborku odpadają najpewniej jako dzieło Koper-

¹ Patrz „Ochrona Zabytków“ nr 1/2, 1951.

² Wg Glinkiewicza („Z ziemi warmińskiej“, 1872) umieszczenie tablicy nastąpiło w 1720 r.

nika, warto przytoczyć ich opis i dzieje.

Napis Brożka miał brzmienie:

*„His pa(r)(t)ijuntur aqae sursum properare
coactae*

Ne careat sitiens incola montis ope.

Quod natura negat tribuit Copernicus arte

Unum pro cunctis fama loquatur opus“.

Został on w 1865 r. w „Tygodniku Ilustrowanym“ w artykule pt. „Słówko o Koperniku i jego systemie“ przetłumaczony przez K. Zienkiewicza jak następuje:

*„Tutaj wody podbite zmuszone zostały
płynąć na wysokości, aby tam ich miesz-
kańców gasiły pragnienie.*

*Czego odmówiła przyroda, tego sztuką
dokonał Kopernik.*

*Ten czyn jedyny, obok innych rozgłosi
sławę jego“.*

Urządzenia wodociągowe we Fromborku (stałe przez wymienionych wyżej pisarzy polskich zwanym — Narzycę) T. Czacki tak opisuje w 1802 r.: „Kopernik o pół mili rzekę Baudę 15 i półłokciową służą pochyłą podnosi, krętą pochyłością prowadzi, młyn stawia, obok niego wielkie koło — to podnosi wodę na szczyt wieży i rurami na górę wytryskującą pędzi wodę. Każdy kanonik na swoim dziedzińcu miał jej dostatek. Popsuta machina została: ograniczona w 1772 r. w dochodach kapituła, teraz ma wielkim kosztem tę maszynę i rury naprawić. Podanie jest między uczeńszemi w tem miejscu, że wzorcu tej maszyny żądano dla Ludwika XIV“.

Wspomniane „Annalen“ w 1826 r. pisze, że wodociąg jeszcze działa dobrze, ale wieża bliska jest upadku, można w niej widzieć oś koła, czyli wał pryzmatyczny oraz miedziany zbiornik. W 1834 r. urządzenia te są już zniszczone.

O urządzeniach wodociągowych w Polsce w ogóle warto przypomnieć, że w czasach Kopernika lub nieco później, na ziemiach naszych (w dzisiejszych granicach) około 70 miast miało wodociągi i że budowano je już od XIII wieku począwszy jak np. w Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu, Bolesławcu i innych, a ich ciekawe problemy techniczne mogły interesować i interesowały najwybitniejsze umysły.

Mimo więc, że obecny, daleko posunięty stan badań nad Kopernikiem, wykazuje, iż wielki astronom nie zostawił na piśmie większej rozprawy na ten temat, że na pewno nie stworzył teorii, szkoły czy poważniejszego wynalazku z nim związanego — warto by w jubileuszowym roku jeszcze raz prześledzić jego czynne, praktyczne życie i od tej strony; zwłaszcza, że nie ma obecnie przeszkód w dostępie do archiwów miast (jeśli ocalały),

w których rzekomo budował, naprawiał lub konsultował budowę wodociągów. Liczba tych miast oraz ciągła i uparta tradycja muszą o czymś świadczyć. Wydaje się, że faktu tego nie można skwitować stwierdzeniem, że „Brożek podchwycił powiastkę“, ani też odwrotnie widzieć „ziarno prawdy“ w tym, że w bibliotece, z której korzystał Kopernik, była książka o wodociągach.

M. Gajewski

RĘKOPIS KOPERNIKA

Rękopis najważniejszego dzieła M. Kopernika „De revolutionibus orbium coelestium“ jest własnością biblioteki uniwersyteckiej „Clementinum“ w Pradze czeskiej. Do r. 1628 był w posiadaniu znakomitego pedagoga czeskiego J. A. Komeńskiego¹. Od XIX w. aż do r. 1945 znajdował się w praskiej bibliotece prywatnej Nostitzów wpisany w jej rejestr z wartością inwentarową 30 gjejarów². Katalog rękopisów biblioteki nostitzkiej w opracowaniu J. V. Šimaka³ zawiera dokładniejszy opis dzieła Kopernika. Analizę rękopisu mamy również w artykule J. Dudika z r. 1873⁴.

Właściwy rękopis składa się z 212 kart (244 stron), z których 146-a jest zdaniem badaczy wklejona przez samego Kopernika w miejsce wykrojonej. Na karcie tytułowej (znaczon. lit. b) znajduje się następujący napis: *Venerabilis ex eximij iuris utriusque Doctoris, Dni Nicolai Copernick, Canonici Varmiensis, opus de revolutionibus coelestibus propria manu exaratum: in bibliotheca Georgij Joachimi Rhetici item Valentini Othonis conservatum, ad usum studij mathematici procuravit M. Jacobus Christmannus Decanus Facultatis artium, anno 1603 die 19 Decembris.*

Na odwrocie karty tytułowej (b) czytamy: *Hunc librum a vidua defuncti M. fac. Christmanni digno redemptum pretio in suam transtulit Bibliothecam Johanne Amos Nivanus: Anno 1614, 17 Januari Heidelberg.*

Wraz z rękopisem przechowywany jest w praskim „Clementinum“ niewielkich

¹ E. Chwalewik, Zbiory polskie, 1927, t. II, s. 119.

² L. Birkenmajer, studia i materiały do Mikołaja Kopernika, Kraków 1900, s. 639—42.

³ J. V. Šimak, Die Handschriften der Graf Nostitzschen Majoratsbibliothek in Prag, Prag 1910, s. 1—2.

⁴ czas. „Svetozor“ VII, 1873, s. 74.